

УДК 82(477.43/44)“1917/1920”(091)(045)

Ю.В.Телячий

З історії літературного життя Поділля в 1917–1920 рр.

У статті охарактеризовано історичні аспекти розвитку літератури на Поділлі в період національно-культурно відродження (1917–1921 рр.). Констатується, що незважаючи на активне дослідження культурно-освітніх перетворень у регіоні впродовж означеного часу, сьогодні децю менша увага дослідників приділена історичному контексту розвитку літературного життя Поділля революційної доби.

Реконструйовано соціальний портрет інтелігенції краю. Доведено, що ініціатива національно-культурного відродження належала українській інтелігенції. Ця робота в літературній сфері носила різноплановий характер: написання літературних творів; розвиток критики; популяризація творчості не лише українських, а й єврейських, польських письменників і поетів; організація та діяльність літературно-мистецьких товариств і об'єднань; книговидавничий рух, видання спеціальної періодики та ін.

Стверджується про консолідуючу функцію Кам'янець-Подільського державного університету – осередку національної культури, освіти і науки. Акцентована координаційна роль Всеукраїнської спілки мистецтв, котра об'єднувала представників різних мистецьких галузей. Простежено ініціативу окремих представників інтелігенції щодо зведення в єдиний український біографічний словник усіх регіональних біографічних словників. Визначено проблеми, що негативно впливали на активізацію національно-культурного життя (війна, роз'єднаність у середовищі інтелігенції, незадовільне фінансування культурно-мистецького процесу тощо). Окреслено перспективи наступних досліджень – встановлення особистого внеску представників інтелігенції в розвиток літературно-мистецького життя Поділля в 1917–1920 рр.

Ключові слова: Поділля, Українська революція, 1917–1920 рр., література, творчість.

У березні 2017 р. виповнилася ювілейна дата загальнодержавного виміру – 100 років від початку Української революції 1917–1921 рр. – визначальної події в історії нашої країни. Враховуючи її актуальність й значимість у загальному контексті державотворчого процесу, Президент України видав Указ “Про заходи з відзначення 100-річчя подій Української революції 1917–1921 років” [1].

У вирі тогочасних революційних подій опинилися всі регіони України. Історія розпорядилася так, що Поділля випало бути державним центром Української Народної Республіки, а м.Кам'янець-Подільському – столицею УНР. З огляду на складності суспільно-політичного, соціально-економічного характеру, проблеми, характерні для суспільного розвитку в революційну добу, саме патріотичний чинник спричинив активізацію національно-куль-

турної складової державотворчого процесу загалом і культурно-освітнього аспекту зокрема. Цьому, значною мірою, сприяв факт створення й функціонування в краї Кам'янець-Подільського державного українського університету, одного з найперших національних вишів, урочисто відкритого 22 жовтня 1918 р.

Незважаючи на активне дослідження культурно-освітніх перетворень у регіоні впродовж означеного часу, сьогодні дещо менша увага дослідників приділена історичному контексту розвитку літературного життя Поділля революційної доби (1917–1921 рр.). Окремі його аспекти відображені в працях К. Завальнюка, Т. Стецюк, Т. Кароєвої, Ю. Телячого та ін. [2–4]. Разом із тим, ця тема потребує більш глибокого наукового дослідження в частині відображення загальної панорами літературного процесу на Поділлі, відновлення біографій тогочасних літераторів, систематизації та узагальнення тематики їх творів.

Упродовж 1917–1920 рр. на Поділлі жили й працювали чимало поетів, письменників, критиків, кореспондентів. Вони різнилися між собою за національністю, освітою, віком, ідейними, політичними переконаннями, фахом, приналежністю до літературних течій тощо. Серед них були як місцеві, так і ті, кого привело в край воєнне, революційне лихоліття. Література революційної доби представлена як професійними фахівцями, так і аматорами-початківцями. В літературну скарбницю краю 1917–1920 рр. вписані імена професорів, приват-доцентів – Л. Білецького, П. Богацького, М. Драй-Хмари, М. Плевака, І. Огієнка; байкаря-початківця М. Годованця, гумориста Остапа Вишні; молодих поетів – І. Дніпровського, В. Максимця, М. Нарушевича, В. Поліщука; воїнів-літераторів – О. Бабія, С. Грещенка, В. Сосюри; відомих майстрів слова – М. Євшана, О. Маковея, Д. Марковича, О. Назарука, В. Островського, А. Постоловського, В. Самійленка, В. Свідзінського, С. Черкасенка; прозаїків і драматургів О. Доленги-Ковалевської, Л. Старицької-Черняхівської та ін.

Крізь призму столітнього виміру важко сформулювати загальний соціальний портрет літературно-мистецької інтелігенції Поділля на початок революційних подій 1917 р. Досить цікаву характеристику подільської інтелігенції 10 грудня 1918 р. залишив професор В. Біднов: “Кам'янець-Подільський являється культурним осередком всього Поділля... Ще за часи царського самодержав'я та централізму утворився шкідливий за для нашого народу звичай нехтувати його інтереси і дбати не про нього, а про когось іншого, хто так чи інакше стоїть повище українського народу і творить далеку од сього і чужу для нього інтелігенцію та буржуазію, котрі, розуміється, жили і живуть на кошти цього занедбаного українського народу. Велика російська революція багато-дечого змінила на Україні взагалі і на Поділлі зокрема, але відношення до українського населення зосталося те-ж саме. Місцева інтелігенція, що складається з євреїв, поляків, великоросіян і зденационалізованих українців, землячків-малоросів, ще досі додержується старих, дореволюційних поглядів й досі вважає українське населення “єдиним руським” народом, що повинен гово-

рити великоруською мовою й забувати “свол местное наречие”. За його словами, серед мешканців міста українська мова майже зовсім не вживалася; не існувало культурно-національних потреб українського народу. Імперські погляди “міцно застрягли в мозкові місцевій інтелігенції”, котра ніяк не може залишити старих, централістичних позицій. У статті зазначалося, що творчий рух українського народу, який проявляється в будівництві державного життя і задоволення духовних потреб, залишається непомітним для цієї інтелігенції, що “все дивиться неприхильними, прямо таки ворожими очима на весь український рух. На всю культурну працю нашого народу, що, захопившись диханням волі, прагне до утворення своєї національної культури...” [5].

Прикметною ознакою всього революційного часу визначається незадовільне фінансування культурно-мистецького процесу. Адже були навіть такі моменти, коли в УНР фактично не існувало державного бюджету. Досить часто, в зв'язку з надзвичайною гостротою воєнного, політичного, соціально-економічного становища, на державному рівні питання культурно-освітнього розвитку відходили на задній план. Однак це не означало про припинення культурного поступу нації. Ініціатива національно-культурного відродження належала українській інтелігенції. Ця робота в літературній сфері носила різноплановий характер: популяризації творчості не лише українських, а й єврейських, польських письменників і поетів; друку художньої літератури, організації та діяльності літературно-мистецьких товариств і об'єднань; виданню спеціальної періодики та ін. Так, 24 грудня 1918 р. Кам'янець-Подільська філія “Культур-Ліги” влаштувала вечір пам'яті з приводу річниці смерті великого єврейського письменника Мойхера-Сфарима Менделя, “батька єврейської літератури” [6].

Приват-доцент, бібліотекар М.Плевако 11 лютого 1919 р. у газеті “Життя Поділля” надрукував звернення під назвою “В справі вивчення Поділля. (До Кам'янецьких досліджувачів старовини, вчених, самовидців минулого і до всього Подільського громадянства)”. В матеріалі йшлося про відомих діячів, як вихідців із Поділля, так і тих, які туг перебували в різні історичні часи. Автор писав про вже наявний досвід із створення подібних видань на Полтавщині, Харківщині, говорив про кінцеву мету – зведення в єдиний український біографічний словник усіх регіональних біографічних словників. У зверненні, зокрема, зазначалося: “Беручи на себе хоч і поважну, але в рівній мірі й складну задачу складання отакого біографічного словника місцевого, Подільського, я ні в яким разі не рахую на свої лиш власні сили, сподіваюся допомоги в наміченій роботі від усіх прихильних до цієї справи людей та звертаюся з цим заклик до їх... Сподіваючись, що громадянство Кам'янця й цілого Поділля, розуміючи велике значення розпочатої нині справи, всемірно прийде на поміч їй, заздальгідь складаю щирю подяку усім співучасникам у роботі, – ця робота бо – наш обов'язок, наша загальна повинність перед рідним краєм і народом!” [7]. На жаль, цей фундаментальний проект у той час так і не був реалізований. Ще одну спробу в 1920–1930-х рр. зробив Ю.Сіцінський, але теж не зумів

довести її до завершення. (Зафіксована така ініціатива і з боку інших діячів. Так, у березні 1918 р. ідея створення “Словника української культури” зародилася в молодого митця В.Каплуна, члена мистецького гуртка Г.Нарбута. Але вона теж не набула практичної реалізації) [8, с. 2143].

Після того, як Директорія на початку 1919 р. залишила м.Київ, тут було створено Всеукраїнську спілку мистецтв, котра об'єднувала представників різних мистецьких галузей. Згодом частина її керівництва (С.Бондарчук, П.Долина, Е.Коханенко) опинилася в м.Кам'янці-Подільському. Місцеве мистецьке середовище ставилося до новоприбулих спочатку з недовірою, але у вересні 1919 р. вдалося досягнути взаєморозуміння й створити тут Тимчасовий комітет Всеукраїнської професійної спілки діячів мистецтва на чолі з радою в складі В.Васильїва, В.Василька (Міляєва), К.Вовка, Е.Коханенка та ін. [9].

В.Андрієвський 1 січня 1920 р. із м.Кам'янця-Подільського у статті “Велика руйна (лист з України)” стверджував: “Ні той, хто живе тільки в Європі... хто вариться в отій біді тут – не уявляють собі повної картини культурного і економічного занепаду України після війни і революції... Не продуцирується більше інтелігенція. Кому прийде охота вчитись, коли інтелігентні робітники засуджені на голодну смерть... Зараз бореться голодне московське чи жидівське місто з селом... Загибло безслідно письменство, коли не рахувати за такий один переклад на українську мову “Марсельєзи” Вороного, за котрий отримав від більшовиків 15.000 карб. та скільки порнографічних віршів поетів з “Muscagety” Семенка і К⁰. Книгарні зруйновані. Бібліотеки розграбовані. Журналістика зійшла “на пси”... Архітектура? Малярство? Архітектори заробляють на руйнуванні деревляних будинків на паливо. Далеко вигідніше зарозом продати такий будинок на злом, аніж удержувати його далі. Художники малюють заборні плякати... для большевиків. На вивіски краски не має!” [10].

Активізації літературного життя в краї сприяв український книговидавничий рух, який помітно поживавився після переведення до регіону потужних книжкових видавництв із 1919 р. з м. Катеринослав, Київ та ін. Наприкінці 1919 р. у м.Кам'янці-Подільському ініціативна група в складі педагогів і письменників (Л.Білецький, М.Плевако, С.Русова, С.Сірополко, Л.Старицька-Черняхівська) виступила з ініціативою активізувати справу видання дитячого журналу “Ранок” та літератури, котра покладалася на створене з цією метою видавниче товариство “Зірка”. Крім того, в 1920 р. товариство зуміло одержати 800 тис. крб. державної допомоги та видрукувати збірник дитячих оповідань “Журба” в перекладі М.Плевако (з текстами оповідань В.Гюго “Козета”, В.Короленка “Діти підземелля”, “Сліпий”, Г.Сенкевича “Музика Янко”, А.Чехова “Ванька”). За С.Сірополком, “Видання Т-ва “Зірка” безперечно були світлим промінем на тлі похмурої доби, яка припала саме тоді на долю Поділля”. Заснування дитячого літературного журналу “Ранок” офіційно відбулося 5 січня 1920 р. Через брак паперу та можливості оперативного друку об'єднаний із двох чисел перший (і єдиний) номер журналу накладом 1 тис. примірників обсягом 48 сторінок вийшов друком у березні 1919 р. (художники-оформ-

ловачі – А.Середа, П.Холодний). Його зміст 27 березня 1920 р. пройшов польську цензуру і включав вірші Л.Старицької-Черняхівської “Ранок”, “Галочка-ласунка”; оповідання Л.Білецького “Дідові Різдвяні Святки”, Л.Старицької-Черняхівської “Надія”, А.Чехова “Ванька” (в перекладі М.Плевако), “В пустелі” (переклад з польськ. Г.Залевської); італійську легенду “Голуби м.Венеції” (в редакції С.Русової); казки “Кіт у чоботях” (переклад з франц. Баби Нони), “Срібні шишки” (переклад з нім. С. Р.); історичний календар; шаради, загадки та задачі. На жаль, наступні реалії літературно-видавничого життя були несприятливими для авторського колективу й вихід журналу припинився [11].

Згідно з рішенням Директорії частина літератури (в т.ч. й художньої), видрукувана на Поділлі, в 1919–1920 рр. направлялася в регіони, зайняті більшовиками. На той час це мало важливе культурне та політичне значення, сприяло розвитку національної освіти та культури. Однак видавнича робота української інтелігенції з друку художньої літератури в період Директорії зустрічалася з труднощами та перешкодами. Найважливішими серед них була протидія іноземної та більшовицької воєнно-політичної адміністрації, а також фінансові, матеріальні труднощі, проблеми функціонування паперової промисловості. Навесні 1919 р. більшовицьке керівництво розпочало активну руйнацію національної видавничої галузі, закрило ряд “непокірних” видань, друкарень, котрі висловлювали підтримку Директорії та її державно-культурній політиці. Найбільші утиски спостерігалися на Волині, Київщині, Поділлі, Полтавщині.

У зв’язку з відзначенням в середовищі інтелігенції 25-літнього ювілею творчої діяльності видатного українського громадського діяча, літератора С.Єфремова, згідно з листом Голови Директорії С.Петлюри, 7 червня 1920 р. РНМ у м.Вінниці постановила клопотати перед П.Холодним, міністром народної освіти УНР, щодо подання до уряду пропозицій з даного питання [12, арк. 22-22 зв.]. Враховуючи важкий матеріальний стан письменниці Ольги Кобилянської, РНМ 2 жовтня того ж року запропонувала П.Холодному оформити подання на збільшення її пенсійного утримання. А 21 жовтня 1920 р., згідно з доповіддю заступника міністра народної освіти С.Сірополка, – асигнувати в розпорядження МНО 100 тис. польських марок для видачі їй одноразової допомоги [13, арк. 11, 41-41 зв.]. З незрозумілих причин П.Зайцев зняв з порядку денного засідання РНМ 24 червня 1920 р. на ст.Проскурів підготовлене ним подання про заборону вивозу із України предметів старовини та мистецтва [14, арк. 41]. Разом із тим, безпрецедентне історичне рішення мала постанова РНМ від 6 липня 1920 р. щодо допомоги українській інтелігенції в евакуації за межі держави, “причому питання про евакуацію тих чи інших українських громадян вирішується Національною радою, а допомога видається уповноваженим по евакуації” [15, арк. 52-52 зв.]. Важливу інформацію про кількісний склад і фахову приналежність літературно-мистецької інтелігенції мало принести виконання Закону “Про реєстрацію населення, що мешкає на території УНР” від 3 вересня 1920 р. Але в силу воєнних дій не вдалося забезпечити його дотримання [16, с. 187-188].

Найбільш прикметною рисою, яка характеризує національний характер українського культурного відродження на Поділлі в революційну добу 1917–1921 рр. є особиста участь представників інтелігенції в літературно-мистецькому житті. Однак це – предмет окремого наукового дослідження.

Список використаних джерел і літератури

1. Указ Президента України № 17/2016 Про заходи з відзначення 100-річчя подій Української революції 1917–1921 років від 22 січня 2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/172016-19736>.
2. Завальнюк, К. В. Червоний смерч над Поділлям / К. В. Завальнюк, Т. В. Стецюк. – Вінниця: Державна картографічна фабрика, 2008. – 248 с.
3. Кароєва, Т. Р. Книговидавнича справа Поділля: тенденції розвитку (друга половина XIX ст. – початок 30-х років XX ст.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.08 “Історія української культури” / Т. Р. Кароєва. – К., 2004. – 19 с.
4. Телячий, Ю. В. Українська літературно-мистецька інтелігенція в національно-культурному відродженні (1917–1921 рр.): [монгр.] / Ю. В. Телячий. – Тернопіль: ТзОВ “Терно-граф”, 2014. – 600 с.
5. Біднов, В. О. Замість передовиці / В. О. Біднов // Життя Поділля (м. Кам’янець-Подільський). – 1918. – 15 груд. – № 1. – С. 1.
6. Вечір пам’яті Менделя // Трудова громада. – 1919. – 26 груд. – № 140. – С. 3.
7. Плевако, М. В справі вивчення Поділля / М. Плевако // Життя Поділля. – 1919. – 11 лютого. – № 45. – С. 3-4.
8. Онацький, Є. Українська мала енциклопедія: в 16 кн. / Є. Онацький. – Буенос-Айрес: накладом Адміністратори УАП Церкви в Аргентині, 1959. – Кн. 16: Післяслово. – С. 2143-2144.
9. Хроніка. З мистецького життя // Робітничка газета. – 1919. – 19 вер. – № 500. – С. 2.
10. Андріївський, В. Велика руїна (Лист з України) / В. Андріївський // Свобода (США). – 1920. – 6 берез. – Ч. 29. – С. 4.
11. Сірополко, С. Видавниче товариство “Зірка” в Кам’янці на Поділлі (спогади) / С. Сірополко // Книголюб: Українське товариство прихильників книги (м. Прага). – 1927. – Кн. III. – С. 35-39.
12. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО України), ф. 1065, оп. 2, спр. 10. Протоколи засідань Ради Народних Міністрів УНР. 1920 р., 100 арк.
13. Там само, спр. 9. Протоколи засідань Ради Народних Міністрів УНР. 1 жовтня – 29 грудня 1920 р., 80 арк.
14. Там само, спр. 48. Копії журналів засідань Ради Народних Міністрів УНР. 8 червня – 20 грудня 1920 р., 188 арк.
15. Там само, ф. 1092, оп. 2, спр. 367. Копії журналів засідань Ради Народних Міністрів УНР. 3 травня – 29 грудня 1920 р., 176 арк.
16. Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 – листопад 1920 рр.: Док. і матеріали. – [у 2-х т., 3-х ч.]. – Т. 2 / упоряд.: В. Верстюк (кер.) та ін. – К.: вид-во імені Олени Теліги, 2006. – 743 с.

Yurii Teliachyi

From the History of Literary Life of Podillia Region in 1917–1920

The article describes historical aspects of literature development in Podillia region in the period of the national-cultural revival (1917–1921). It is noted that in spite of the active research of cultural-educational changes in the region within the mentioned time, today the researchers pay less attention to the historical context of development of literary life in Podillia region of the revolutionary period.

The social portrait of intellectuals of the region has been reconstructed. It is proved that the initiative of national-cultural revival belonged to Ukrainian intelligentsia. This work in the literary field was of varied nature: writing literary works; development of the criticism; popularization of not only Ukrainian, but also Jewish, Polish writers and poets; organization and activity of literary-artistic societies and associations; publishing movement, editions of special literature and other periodicals.

It is also mentioned about the consolidating function of Kamianets-Podilskyi State University – the center of national culture, education and science. It is focused on the coordinating role of the All-Ukrainian Union of Arts, which brought together representatives of various artistic fields. The initiative of some representatives of intelligentsia, as for the introduction into the single Ukrainian biographical dictionary of all regional biographical dictionaries, has been traced. The problems that negatively affected the activation of national cultural life (war; separation among intelligentsia, inadequate funding of cultural and artistic process, etc.) have been determined. The perspectives of further researches – determination of personal contribution of the representatives of intelligentsia into the development of literary-artistic life of Podillia region in 1917–1920 have been cleared out.

Keywords: Podillia region, Ukrainian revolution, 1917–1920, literary creative work.

Ю.В.Телячий

Из истории литературной жизни Подолья в 1917–1920 гг.

В статье охарактеризовано исторические аспекты развития литературы Подолья в период национально-культурного возрождения (1917–1921 гг.). Констатируется, что несмотря на активное исследование культурно-образовательных изменений в регионе в продолжении определённого периода, сегодня недостаточное внимание учёных уделяется историческому контексту развития литературной жизни Подолья революционной эпохи.

Реконструирован социальный портрет интеллигенции края. Доказано, что инициатива национально-культурного возрождения принадлежала украинской интеллигенции. Эта работа в литературной сфере имела разноплановый характер: написание литературных произведений; развитие критики; популяризация творчества не только украинских, но и

еврейских, польских литераторов; организация и деятельность литературно-художественных товариществ и союзов; книгоиздательское дело, печать специальной периодики и др.

Констатируется консолидирующая функция Каменец-Подольского государственного университета – источника национальной культуры, образования и науки. Акцентирована координационная роль Всеукраинского союза искусств, который объединял представителей разных художественных направлений. Исследована инициатива отдельных представителей интеллигенции в плане создания украинского биографического словаря. Определены проблемы, которые негативно влияли на активизацию национально-культурной жизни (война, разьединенность в среде интеллигенции, неудовлетворённое финансирование культурно-художественного процесса). Указаны перспективы новых исследований – определение личного вклада представителей интеллигенции в развитие литературно-художественной жизни Подолья в 1917–1920 гг.

Ключевые слова: Подолье, Украинская революция, 1917–1920 гг., литература, творчество.

Одержано 31 серпня 2016 року